

Mücerreb-nâme'deki Tiryâk Formüllerinin Eczacılık Açısından Değerlendirilmesi

EVALUATION OF THE THERIAC FORMULATIONS IN THE MÜCERREB-NÂME FROM THE VIEW OF THE PHARMACY

Dr. Sevgi ŞAR,^a Dr. Kenan SÜVEREN^b

^aEczacılık İşletmeciliği AD, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,
^bSerbest, ANKARA

Özet

Antik çağda akrep ve yılan sokmalarına karşı kullanılan **tiryâk**, daha sonraki yüzyıllarda da değerini kaybetmemiş ve her derde devâ ilaç olarak kullanılmıştır.

Ortaçağ da İslâm Tababetinde de önemli bir yeri olan tiryâk, özellikle **İbn Sînâ**'nın (980-1037) **Kânûn** adlı eserinde de çok faydalı ilaç olarak belirtilmektedir. Selçuklu ve Osmanlı Döneminde yazılmış olan birçok tıp eserinde de tiryâkla ilgili terkiplere rastlanmaktadır. XV. yüzyılda yaşamış olan ünlü hekim **Şerefeddîn Sabuncuoğlu**'nun (1386-1468'den sonra) kendi deneyimleri sonucu yarar gördüğü ilaç terkiplerini topladığı **Mücerreb-nâme**'de tiryâklardan bahsedilmektedir. Bu eserde Sabuncuoğlu, tiryâkların etki ve kullanım alanlarını tek tek sıralamakta ve tedavi sırasında hastalarında gördüğü olumlu ve olumsuz değişiklikleri de belirtmektedir.

Tiryâkların günümüze gelen uzantısı da Manisa'da yapılan şenliklerde dağıtılan Mesir Macunı'dur.

Bu çalışmada Sabuncuoğlu'nun Mücerreb-nâme'de verdiği tiryâk terkipleri ele alınarak içindeki droglar bugünkü literatürün ışığında çeşitli yönleriyle incelenerek tartışılacaktır.

Abstract

Theriac had been used against scorpion and snake poison in ancient times and it didn't lose its value as a heal-all drug over the centuries.

Theriac had an important place in Islamic Medicine in the Middle Ages. It was mentioned as a very useful drug in the "Canon" of **Avicenna** (980-1037). Different prescriptions of theriac can be found in the books which had been written in Seljuk and Ottoman Empire periods. Theriacs were also mentioned in **Mücerreb-nâme**. The book **Mücerreb-nâme** was written by the famous physician **Sherefeddin Sabuncuoğlu** (1386-after 1468), and it includes a list of useful compounds which had been experimented and approved by Sabuncuoğlu himself. In this book, Sabuncuoğlu discusses the effects and usages of theriacs one by one, and states the positive and negative effects which may be seen during the therapy.

The current form of theriac is the "Mesir Paste", which is served to the public at the festivals in Manisa.

In this study, the drug content of theriac compounds, which had been given in **Mücerreb-nâme** by Sabuncuoğlu, will be analyzed and discussed in various perspectives under the light of the current literature.

Key Words: Antidotes, history, 15th century

Anahtar Kelimeler: Tiryâk, 15. yüzyıl tıp tarihi

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2006, 14:145-149

Antik çağlarda akrep ve yılan sokmalarına karşı antidot olarak kullanılan **tiryâk** daha sonraki yüzyıllarda da değerini kaybetmemiş ve her derde devâ olarak kullanılmıştır. Antidot etkideki ilaçlar özellikle Pontus Kralı **Mithridates Eupator** (M.Ö. 120-63) ile başlamıştır. **Mithridates Eupator** kral olduktan sonra devrin çok yaygın bir öldürme metodu olan zehirlenmeye karşı kendini korumak için 54 drogdan olu-

şan **Mithridaticum** adı verilen bir antidot hazırlamıştır. Bu ilacın formülü daha sonra Romalı hekimler ve **Galen** tarafından bazı değişiklikler yapılarak geliştirilmiştir. İmparator **Neron**'un (M.S. 37-68) hekimi **Andromachus** (M.S. 37-68) ise Mithridaticumun değişik bir şekli olan bu karışıma yılan eti ve 5 ölçek afyon ilave ederek 64 drogdan oluşan yeni bir formül oluşturmuştur.¹⁻⁶

Tiryâkla ilgili bu ilk formüller, Ortaçağ'da daha da önem kazanmış ve belli hastalıkların spesifik ilacı olmuştur. Bu dönemde zehirle işlenen cina-yetlerin artması da kişileri panzehir arayışlarına yöneltmiştir. Zehirlerin etkisini önlemek amacıyla gergedan boynuzundan yapılmış kaplar, çeşitli

Geliş Tarihi/Received: 29.08.2006 **Kabul Tarihi/Accepted:** 04.09.2006

Yazışma Adresi/Correspondence: Dr. Sevgi ŞAR
Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,
Eczacılık İşletmeciliği AD, 06100, Tandoğan, ANKARA
sar@pharmacy.ankara.edu.tr

Copyright © 2006 by Türkiye Klinikleri

bitki yaprakları, değişik yüzük ve mücevherler, panzehir taşı vs. yanı sıra tiryâk da kullanılmıştır.^{6,7}

Ortaçağ'da İslam tababetinde de önemli bir yeri olan tiryâk, özellikle **İbn Sînâ**'nın (980-1037) "*Kā-nûn*" adlı eserinde de çok faydalı ilaç olarak belirtilmektedir. Bu eserde *Tiryâk-ı Fârûk*'un yılan ve akrep sokmalarında, felç, epilepsi ve leprada, barsak yaralarında, karaciğer ve dalak hastalıklarında kullanıldığı⁷ ve en güzel tiryâk formülünün *Andromachus*'a ait olduğu kaydedilmektedir.^{6,8} Ayrıca eserde tiryâkın terkindeki drogların dövülüp, elendikten sonra şarap ve balla yoğrulup, macun haline getirdikten sonra toprak, kalay veya gümüş bir kap da saklandığından da bahsedilmektedir.^{6,8}

İbn Sînâ'nın tiryâka bu kadar önem vermesi, daha sonra Selçuklu ve Osmanlı dönemi hekimleri tarafından da benimsenmesine yol açmıştır. Bu dönemde yazılmış olan birçok tıp eserinde tiryâkla ilgili terkiplere rastlanmaktadır.⁶

XV. yüzyılda yaşamış olan ünlü hekim **Şerefeddîn Sabuncuoğlu**'nun (1386-1468'den sonra) kendi deneyimleri sonucu yarar gördüğü ilaç terkiplerini topladığı *Mücerreb-nâme*'de de tiryâklardan bahsedilmektedir. Sabuncuoğlu, *Mücerreb-nâme*'yi bir ilaç rehberi veya farmakopeye benzer şekilde kaleme almış ve terkipleri kullanılış şekillerine göre 17 bâb üzerine sıralamıştır. Bu sıralanış, daha önce yazılmış diğer eserlerde rastlanan baştan ayağa doğru sıralanışın aksine, o dönemde en çok kullanılan preparatlara öncelik verilerek yapılmıştır.^{2,4,6}

Bu eserde Sabuncuoğlu, tiryâkların etki ve kullanım alanlarını tek tek sıralamış ve tedavi esnasında hastalarında gördüğü olumlu ve olumsuz değişiklikleri de kaydetmiştir. Tiryâkın dozunu da hastaları üzerinde ayarlayarak, etkili miktarlarını da deneysel yolla tespit etmiştir.^{6,9}

Tiryâkları kendi üzerinde de deneyen Sabuncuoğlu, olayı bugünkü dille şöyle anlatmaktadır.^{3,6}

"... bir gün bir yılanca geldi, bir kuvvetli ef'a (engerek) yılanım vardır diyerek övdü. Daha önce ben bu tiryâktan yemiştım, güt ef'anı getir dedim. Gitti yılanı getirdi. Elinden alıp sol elimin orta parmağına tuttum, ısirttum. Ondan sonra bu tiryâktan şerbet yapıp içtim ve yılanın ısırıldığı yere de tiryâktan sürdüm. Zehirin etki süresi içinde ne parmağında ne de vücudumda herhangi bir değişiklik olmadı..."

Şerefeddîn Sabuncuoğlu, yaptığı bu uygulama ile kendi hayatını ortaya koymuş ve tedavide kullanıldığı ilaca olan güvenini hem çevresine, hem de kendisine karşı kanıtlamıştır. Bunun dışında, tiryâkların tazeliğini ve tedavideki etkinliğini ölçmek amacıyla hayvanlar üzerinde de deneysel çalışmaları olmuştur. Eserinde *Tiryâk-ı Fârûk*'un yılan zehrine karşı etkili olup olmadığını saptamak için horoz üzerinde yaptığı deneyi ise şöyle anlatmaktadır.^{6,9}

"Bir gün gördüm, bir havi geldi. Bir iyi kuvvetli ef'a yılanım vardır diye. Öyle olsa ol kişiye eyittm (dedim). Benim kuvvetli bir tiryâkım vardır, var ol ef'anı getir, ol tiryâkı tecrübe edelim dedim. Ol kişi vardı. Ol yılanı getirdi. Gördüm bir semihnak ef'adır. Şöyle ki zehiri dişlerinin dibinde eski inci tanesi gibi durur. Ol saat bir horoz hazır edip bir budunu yoldum. Yününü giderdim. Ol ef'aya ol horozu tutturdum, üç kere ısırıldı. Bu tiryâktan bir pare ol horozun boğazından aşağı soktum. Ol horozu bir hücreye bıraktım. Bir zaman sonra geldim, horozu tuttum. Buduna nazar ettim, gördüm ki ol horozun ol yılan ısırıldığı budun yeşil yaprağın rengine dönmüş, bu hali göricek şüpheye vardım ki tiryâkı az vermişim mukavemet etmedi diye. Öyle olsa ol horozu yine hücreye bıraktım. Ertesi gün geldim, gördüm, horoz banlar ve gezer öyle olsa ol horozu tuttum. Ol yılanın urduğu buduna nazar ettim, gördüm, kim ol yeşillik gitmiş, ağarmış. Ama yılanın dişleri yeri kızılca olmuş. Andan sonra tiryâkın baki tecrübelelerinden dahi ettim. Tiryâk-ı Fârûk'tan mecmu faidesini bu terkipte buldum."

Tiryâkların günümüze gelen uzantısı da Manisa'da süregelen *Mesir Macûnu* geleneğidir. Bir çeşit tiryâk olan ve bileşiminde 41 drog içeren bu macûn, Manisa'da *Kânûnî Sultan Süleyman* (1520-1566) tarafından 1539'da annesi *Hafize Sultan* adına yaptırılan Darüşşifa'nın başhekimi *Merkez Efendi* tarafından hazırlanarak halka dağıtılmaktaydı. Halkın inancına göre de mesir macûnu yiyenler o sene zehirli hayvan sokma ve ısırıklarına karşı bağışıklık kazanmaktaydı.^{1-5,7,10}

Tiryâklar, uzun yüzyıllar Avrupa'da da önemi korumuştur. Venedik, Napoli, Paris ve Madrid'de yılın belirli günlerinde törenlerle hazırlanarak dağıtılan bu formül, 1837 ve 1866 Fransız Ko-

dekslerinde de yer almıştır. Venedik, uzun süre bu karışımı hazırlama yetkisini elinde tutmuş ve “*Theriaca Veneta*” adıyla hazırladığı tiryâkı çeşitli ülkelere ihraç etmiştir.^{3,4,6}

Ülkemizde de XIX. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa’dan getirilen tiryâk, gerek Mısır Çarşısı aktarlarında, gerekse de ordu eczanelerinde bulunmaktaydı.^{2,3,5,11}

Gereç ve Yöntemler

Çalışmanın materyalini Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun *Mücerreb-nâme*’sinde yer alan tiryâklar teşkil etmektedir.^{6,9}

Eserde **Tiryâk-ı Berşaişa**, Tiryâk-ı Fârûk yerine kullanılan **Tiryâk**, Mısır Sultanı için yapılan **Tiryâk**, **Tiryâk-ı Erba’a**, **Tiryâk-ı Semaniye** ve **Tiryâk-ı Tin** başlıkları altında kayıtlı olan ve genelde zehirlenmelere karşı antidot (panzehir) olarak kullanılan 6 tiryâkın terkibindeki mevcut droglar çeşitli sözlüklerden, farmakognozi, farmasötik botanik ve tıbbi bitkileri içeren yabancı ve türkçe yayınlardan karşılaştırmalı taranarak, hangi drog oldukları belirlenmiştir (Tablo 1).^{6,8,9,12-18}

Bulgular

Antik çağlardan beri zehirlenmelere karşı antidot (panzehir) olarak kullanılan ve tiryâk adı verilen bu ilaç terkiplerindeki drogların Osmanlıca, Türkçe ve Latince adları, familyaları, içerdikleri etken maddeler ve literatürde kayıtlı olan etkileri tablo halinde verilmiştir. Eserde yer alan tiryâk terkipleri ve tedavide kullanılışları şu şekildedir:

1. Tiryâk-ı Berşaişa

Bu tiryâk, **Afyon-ı mısırî** (*Papaver somniferum*, Haşhaş), **Ak fülful** (*Piper longum*), **Akırkarha** (*Anacyclus pyrethrum*, Nezle Otu), **Bezri’l-benc** (*Hyoscyamus niger*, Banotu), **Centiyana** (*Gentiana lutea*, Centiyane), **Dârcinî** (*Cinnamomum*, Tarçın), **Dâr-ı fülful** (*Piper longum*, Uzun Biber), **Dühni’l-belesan** (*Commiphora opobalsamum*, Mekke Pelesengi), **Ferbiyun** (*Euphorbia*, Sütleğenotu), **Fülful-ü esved** (*Piper nigrum*, Karabiber), **Kurtum** (*Carthamus tinctorius*, Aspur, Yalancı Safran), **Habbü’l-gar** (*Laurus nobilis*, Defne), **Karanfil** (*Eugenia caryophyllata*, Karanfil), **Mürr** (*Commiphora myrrha*, Mürsafi), **Sünbül**

(*Hyacinthus orientalis*, Sümbül), **Zerneb** (*Taxus baccata*, Porsuk Ağacı), **Zürünbad** (*Curcuma zedoaria*, Zulumba Kökü, Cedvar) gibi drogları içermekte, tedavide ise psikolojik ve nörolojik hastalıklarda efor verici ve kalbi takviye edici olarak, ayrıca sindirim sistemi, eklem, dalak, böbrek hastalıklarında ve zehirlenmelerde de kullanılmaktadır.^{6,9}

2. Tiryâk-ı Fârûk yerine kullanılan Tiryâk

Bu tiryâk, **Afyon** (*Papaver somniferum*, Haşhaş), **Akırkarha** (*Anacyclus pyrethrum*, Nezle Otu), **Bezri’l-benc** (*Hyoscyamus niger*, Banotu), **Bezri’l-kerfis** (*Apium graveolens*, Kereviz), **Centiyânâ** (*Gentiana lutea*, Centiyane), **Cünd-i bedester** (*Castoreum testis fibrinus*, Kuduz Hayası), **Dârcinî** (*Cinnamomum*, Tarçın), **Dâr-ı fülful** (*Piper longum*, Uzun Biber), **Ferbiyun** (*Euphorbia*, Sütleğenotu), **Fülful-ü esved** (*Piper nigrum*, Karabiber), **Kurtum** (*Carthamus tinctorius*, Aspur, Yalancı Safran), **Habbü’l belesân** (*Commiphora opobalsamum*, MekkePelesengi), **Habbü’l gar** (*Laurus nobilis*, Defne Tohumu), **Karanfil** (*Eugenia caryophyllata*, Karanfil), **Keber** (*Capparis spinosa*, Kebere), **Kust** (*Cyperus rotundus*, Topalak), **Mia-yı yabise** (*Liquidambar orientalis*, Günlük), **Mürr** (*Commiphora myrrha*, Mürsafi), **Sezâb** (*Ruta graveolens*, Sedefotu), **Selihâ** (*Cinnamomum cassia*, Çin Tarçımı), **Sünbül** (*Hyacinthus orientalis*, Sümbül), **Kınna** (*Lawsonia inermis*, Kına), **Zerâvend-î tavil** (*Aristolochia Türleri*, Loğusaotu, Zeravent), **Benc** (*Hyoscyamus niger*, Banotu), **Kurs-u ef’a** (*Vipera*, Engerek Yılanı Zehiri) gibi drogları içermekte, tedavide ise zehirlenmelerde ve Tiryâk-ı Berşaişa’nın kullanıldığı tüm hastalıklarda kullanılmaktadır.^{6,9}

3. Mısır Sultanı için yapılan Tiryâk

Bu tiryâk, **Afyon** (*Papaver somniferum*, Haşhaş), **Bezri’l-kerfis** (*Apium graveolens*, Kereviz), **Cevz-ül buvva** (*Myristica fragrans*, Küçük Hindistincevizi), **Dârcinî** (*Cinnamomum*, Tarçın), **Dâr-ı fülful** (*Piper longum*, Uzun Biber), **Fülful** (*Piper*), **Kakule** (*Elettaria cardamomum*), **Karanfil** (*Eugenia caryophyllata*, Karanfil), **Kebabe** (*Piper cubeba*, Kübeba), **Mastaki** (*Pistacia lentiscus*, Damka Sakızı), **Misk** (*Moschus*, Misk), **Raziyane** (*Foeniculum vulgare*, Rezene), **Sünbül** (*Hyacinthus orientalis*, Sümbül), **Zaferân** (*Crocus sativus*, Safran), **Zencebil** (*Zingiber officinale*, Zencefil) gibi drogları içermek-

Tablo 1. Mücerreb-nâme'de kayıtlı olan tiryâkların terkiplerinde yer alan tıbbi bitkilerin listesi.

Osmanlıca Adı	Türkçe Adı	Latince Adı	Familyası	İçerdiği Etken Madde	Literatürde Kayıtlı Olan Etkisi
Akırkarha	Nezle Otu	Anacyclus pyrethrum	Compositae	Uçucu yağ, rezin, zambak, İnulin, tanen, doymamış amidler ¹⁹	Antiromatik, antinevraljik, boğaz hastalıklarında ¹⁹
Bez' il-benc	Banotu	Hyoscyamus niger	Solanaceae	Alkaloitler ^{19,21}	Analjezik, sedatif ve antiastimatik olarak ^{19,22}
Centiyânâ	Centiyane	Gentiana lutea	Gentianaceae	Yağ, pektin, tanen, acı glikozitler ^{19,21,22}	Aperitif, antipiretik, haricen dermatik ^{19,21,22}
Dârcinî	Tarçın	Cinnamomum zeylanicum	Lauraceae	Tanen, uçucu yağ ^{19,23}	Astringen, karminatif, korigen, antiseptik ^{19,20,22,23}
Dâr-ı fülful	Uzun biber	Piper longum	Piperaceae	Rezin, uçucu yağ, acı madde ¹⁹	Stomaşık, aperitif ve baharat olarak ^{19,21}
Dühni'l belesân	Mekke, pelesengi	Commiphora opobalsamum	Burseraceae	Uçucu yağ ¹⁹	Stomaşık, ekspektoran, korigen ¹⁹
Ferbiyun	Sütleşen otu	Euphorbia türleri	Euphorbiaceae	Rezin, kauçuk, nişasta, enzim ^{19,22}	Pürgatif, haricen sigillere karşı ^{19,22}
Fülful-ü esved	Karabiber	Piper nigrum	Piperaceae	Nişasta, uçucu yağ, rezin ve alkaloit ^{19,21,23}	Aperitif, baharat olarak ^{19,21}
Kurtum	Aspir çiçeği	Carthamus tinctorius	Compositae	Boyar madde, sabit yağ ^{19,21}	Tohumları pürgatif, haricen antiromatik olarak ^{19,21}
Habbü'l-gar	Defne	Laurus nobilis	Lauraceae	Uçucu ve sabit yağ, nişasta, tanen ^{19,20}	Diüretik, antiseptik, stomaşık ve antiromatik ^{19,20,22}
Karanfil	Karanfil	Eugenia caryophyllata	Myrtaceae	Uçucu ve sabit yağ, tanen ^{19,21}	Stimulan, stomaşık, analjezik, antiseptik ^{19,20}
Mürr	Mirra, mürrsafı	Commiphora myrrha	Commiphora	Rezin, uçucu yağ, zambak, acı madde ^{19,21,23}	Antiseptik, stimulan, solunum sistemi hastalıklarında ^{19,21,22}
Sümbül	Sümbül	Hyacinthus orientalis	Liliaceae		Yumruları haricen yumuşatıcı, yara açıcı, tohumları aperitif ve sarılığa karşı ¹⁹
Zerneb	Porsuk ağacı	Taxus baccata	Taxaceae	Alkaloit, uçucu yağ, acı madde, tanen ^{19,22}	Sedatif, stomaşık, karminatif ¹⁹
Zürünbad	Zulumba kökü, Cedvar	Curcuma zedoaria	Zingiberaceae	Uçucu yağ, rezin ^{19,23}	Aperitif, stimulan, diüretik, ekspektoran, ve karminatif ¹⁹
Afyon-ı mısırî	Afyon	Papaver somniferum	Papaveraceae	Rezin, kauçuk, müsilağ, organik asitler, tuzlar, alkaloitler ^{19,21}	Analjezik, hipnotik, astringen, antitussif, astringen, antispazmotik ^{19,21}
Bez-i kerfis	Kereviz	Apium graveolens	Umbelliferae	Sabit ve uçucu yağ, apiin ¹⁹	Meyveleri diüretik, stimulan, kökü diüretik, stimulan, aperitif ^{19,22}
Keber	Kebere	Capparis spinosa	Capparidaceae	Flavon türevleri ^{19,22}	Diüretik, astringen ve tonik ^{19,22}
Kust	Topalak	Cyperus rotundus	Cyperaceae	Nişasta, şeker, alkaloitler, uçucu ve sabit yağ, zambak ¹⁹	Diüretik, karminatif, diyaforetik, stomaşık, antihelmentik, astringen, stimulan, haricen dermatik ¹⁹
Mia-yı yabise	Kara günlük	Liquidambar orientalis	Hamamelidaceae	Zambak, organik asitler, uçucu yağ ¹⁹	Haricen antiseptik, antiparazitik, dahilen solunum yolu antiseptiği ^{19,21}
Sezâb	Sedefotu	Ruta graveolens	Rutaceae	Uçucu yağ, rezin, flavon ^{19,20,23}	Diyaforetik, aperitif, stomaşık, antispazmodik, sedatif, emagog, haricen analjezik ^{19,21,23}
Kına	Kına	Lawsonia inermis	Lythraceae	Reçineli bileşikler, tanen, lavson ^{19,21,23}	Haricen dermatik, dahilen astringen, antispazmodik, antiadrejik, antihelmentik ^{19,20,23}
Seliha	Çin Tarçını	Cinnamomum cassia	Lauraceae	Tanen, uçucu yağ ^{19,23}	Astringen, karminatif, korigen, antiseptik ^{19,20,22,23}
Cevzü'l buvva	Küçük Hindistan cevizi	Myristica fragrans	Myristicaceae	Rezin, sabit ve uçucu yağ ¹⁹	Karminatif, aperitif ve antiseptik, haricen ise antiromatik olarak ^{19,20}
Zerâvend-î tavil	Loğusaotu (Zeravent Kökü)	Aristolochia türleri	Aristolochiaceae	Tanen, şekerler, uçucu yağ, rezin, aristolohik asit, alkaloit ^{19,22}	Diüretik, emagog, pürgatif, hipertansif, ve antiromatik, haricen dermatik ^{19,21,22}
Kakule	Kakule	Elettaria cardamomum	Zingiberaceae	Rezin, sabit ve uçucu yağ ^{19,22,23}	Aperitif, stomaşık, karminatif ^{19,22}
Kebabe	Kebabiye, kübabe	Piper cubeba	Piperaceae	Uçucu yağ, kübebin, rezinol ^{19,23}	Aperitif, idrar yolları ve solunum sistemi antiseptiği ^{19,23}
Mastaki	Damla Sakızı	Pistacia lentiscus	Anacardiaceae	Rezin, uçucu yağ ¹⁹	Ekspektoran, diş etlerini kuvvetlendirici ¹⁹
Raziyane	Rezene	Foeniculum vulgare	Umbelliferae	Sabit ve uçucu yağ ^{19,21,23}	Stomaşık, yaprağı dermatik, kökü ise diüretik ^{19,23}
Zaferân	Safran	Crocus sativus	Iridaceae	Uçucu ve sabit yağ, acı madde, krosin ^{19,20,23}	Sinir sistemi stimulanı, aperitif, emagog, korigen ^{19,21,23}
Zencebil	Zencefil	Zingiber officinale	Zingiberaceae	Nişasta, rezin, uçucu yağ ^{19,20}	Sedatif, karminatif stimulan, antiemetik ¹⁹
Dibk	Ökseotu	Viscum album	Loranthaceae	Rezin, saponin, organik asitler, alkaloit ¹⁹	Astringen, diüretik, emetik, tonik, hipertansif, antikansorejen ^{19,21,22}

te, tedavide ise kuvvet verici, ferahlatıcı, iştah açıcı ve hazmettirici olarak kullanılmaktadır.^{6,9}

4. Tiryâk-ı Erba'a

Bu tiryâk, **Centiyânâ** (*Gentiana lutea*, Centiyane), **Habbü'l gar** (*Laurus nobilis*, Defne),

Mürr (*Commiphora myrrha*, Mürsafi), **Zerâvend-î tavil** (*Aristolochia Türleri*, Loğusaotu, Zeravent) gibi drogları içermekte, tedavide ise kalp kuvvetlendirici olarak, sindirim sistemi hastalıklarında ve zehirlenmelerde kullanılmaktadır.^{6,9}

5. Tiryâk-ı Semaniye

Bu tiryâk **Centiyanâ** (*Gentiana lutea*, Centiyane), **Dârcinî** (*Cinnamomum zeylanicum*, Tarçın), **Habbü'l-gar** (*Laurus nobilis*, Defne Tohumu), **dibk** (*Viscum album*, Ökseotu), **Kust** (*Cyperus rotundus*, Topalak), **Mürr** (*Commiphora myrrha*, Mürsafi), **Zerâvend-î tavil** (*Aristolochia Türleri*, Loğusaotu, Zeravent) gibi drogları içermekte, tedavide ise **Tiryâk-ı Erba'a** nın kullanıldığı yerlerde kullanılmaktadır.^{6,9}

6. Tiryâk-ı Tin

Bu tiryâk, **Habbü'l-gar** (*Laurus nobilis*, Defne Tohumu), **Tin-i mahdum** (*Terra sigillata*), **Sığır yağı** gibi drogları içermekte, tedavide ise zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılmaktadır.^{6,9}

Tartışma

Tiryâklar incelendiğinde Tiryâk-ı Berşaişa'da 17 droğun, Tiryâk-ı Fâruk yerine kullanılan Tiryâk'da 25 droğun, Mısır Sultanı için yapılan Tiryâk'da 15 droğun, Tiryâk-ı Erba'a da 4 droğun, Tiryâk-ı Semaniye'de 7 droğun, Tiryâk-ı Tin'de ise 3 droğun yer aldığı görülmektedir. Bu droglardan 32'si (büyük çoğunluğu) bitkisel kaynaklı, 4'ü (**Cünd-i bedester**: Kunduz Hayası, **Misk**: Moschus, **Kurs-u efa**: Engerekli Yılan Zehiri ve **Sığır Yağı**) hayvansal kaynaklı ve 1'i de (**Tin-i mahdum**: *Terra sigillata*) madensel kaynaklıdır. Tiryâkların zehirlenmelere karşı antidot (panzehir) olarak kullanılmasının nedeni, terkiibinde yer alan zehirli alkaloit ve glikozit taşıyan bazı bitkisel kaynaklı drogların azar azar yenildiği takdirde öldürücü doza karşı, vücutta bir tolerans oluşturma bileceği şeklinde düşünülmektedir. Tiryâkların tedavide, zehirlenmelerin dışında birçok hastalıkta kullanılmasının sebebi ise terkiplerinde farklı etkiler gösteren birçok droğun yer almasıdır. Bu durum ise ilaç hazırlama yöntemlerinden polifarmasi tekniğinin uygulandığını göstermektedir.

Günümüz eczacılığı açısından ise tiryâkların, insan ve hayvanlar üzerinde doz ve etkileri denenerek tedaviye sokulması da ayrı bir önem arz etmektedir.

Sonuç olarak çeşitli hastalıkların tedavisinde ve zehirlenmelerde kullanılan ve 1837 ve 1866 Fransız Kodekslerinde de yer alan tiryâkların bileşimindeki etken maddelerin azaltılması, bu ilaçla-

rın gözden düşmesine ve zamanla terk edilmesine sebep olmuştur. Tiryâkların terkiplerinde yer alan bazı droglar tek olarak bugün ilaç sanayinde kullanılmasına rağmen, bu tür terkipler günümüzde artık ilaç olarak kullanılmamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Bayat AH. Tıp Tarihi. 1. Baskı. İzmir: Sade Matbaa; 2003.
2. Baylav N. Eczacılık Tarihi. İstanbul: Yörük Matbaası; 1968.
3. Baytop T. Türk Eczacılık Tarihi. Kısaltılmış 2. Baskı (Haz. Afife Mat). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3358; 2001.
4. Dölen E. Eczacılık Tarihi (Ders Notları). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi; 1995.
5. Şehsuvaroğlu B. Eczacılık Tarihi Dersleri. İstanbul: 1970.
6. Uzel İ., Süveren K. Şerefeddin Sabuncuoğlu Mücerrebname (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri-1468). Birinci Baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1999.
7. Erdemir AD. Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersleri. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi; 1994.
8. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fi't-Tıbb. (Çev: Esin Kâhya) İkinci Kitap. Birinci Baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı; 2003.
9. Süveren K. Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1465)'nin Mücerrebname Eserinin Tıp ve Bilim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gülhane Askeri Tıp Akademisi; 1987.
10. Asil E., Şar S. Mesir Macunu. Pharmacia-JTPA, 1984; 24:53:204-12.
11. Demirhan A. Mısır Çarşısı Drogları. Doktora Tezi. İstanbul: Sermet Matbaası; 1975.
12. Bedevian K A. Polyglottic Dictionary of Plant Names. Kahire: Argus and Papazien Presses; 1936.
13. Cowan JM. The haus wehr Dictionary of Modern Written Arabic. New York: Spoken Language Service; 1976.
14. Develioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi; 1982.
15. Hakim Mohammed Said, Hamdard Pharmacopoeia of Eastern Medicine. Karachi-Pakistan: 1970.
16. Mangold LM. A history of drugs. Basle, Switzerland: F. Hoffmann-La Roche & Co. Ltd.
17. Süveren K., Şar S. A Study on Medicinal Plants Which are Given in Mücerrebname. Hamdar Medicus, 1992; Vol. XXXV(4): 5-25.
18. Tuncer H. Yabani Bitkiler Sözlüğü. Ankara: Atak Matbaası; 1978.
19. Baytop T. Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün). İlaveli İkinci Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 1999.
20. Tanker M, Tanker N. Farmakognozi Cilt 2. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi; 1998.
21. Tanker N, Koyuncuoğlu M, Çoşkun M. Farmasötik Botanik. Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No:88, Ankara Üniversitesi Basımevi; 2004.
22. Akalın S. Büyük Bitkiler Klavuzu. Ankara: 1952.
23. Erdemir AD. Şifalı Bitkiler, Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler (İstanbul ve Bursa Aktarlarından Örnekler). I. Baskı. Bursa-İstanbul: Alfa Yayınları: 928, Dizi No: 17; 2001.